

Presentation of applications for local initiatives is the right of citizens – residents of a territorial community. Failure to take appropriate decision to support a local initiative by the local council of deputies de facto deprives residents of the possibility of implementing ideas, but the non-participation of representatives of local governments in voting for one or another initiative does not result in the deputy of the local council of responsibility.

The issue that may take an influence for the scale of tasks performed on a local initiative is the definition of the amount provided by local governments for their implementation. The lack of appropriate decisions in many local governments may be linked to the conviction that the adoption of such a decisions, and, consequently, the implementation of possible projects, will result in budget costs of the local governments.

Supporting of local initiatives will allow local communities and local authorities to establish partnerships, hear and understand local needs, and ensure that citizens are aware of their ability to influence their own welfare.

Implementation of the local initiative involves cooperation between citizens and local authorities. The important thing is a contribution of the applicants to the preparation of a local initiative (for example, the free preparation of an investment project by one of the applicants, who is the professional architect), financial or material contribution (transfer of part of building materials).

Key words: local initiatives, local authorities, democracy, citizen's welfare, territorial community, city budget.

Стаття надійшла 16 травня 2018 р.

УДК 340.12

О. З. Панкевич

КОЛЕКТИВНІ СУБ'ЄКТИ ПРАВА: СОЦІАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ТА/АБО ЮРИДИЧНА ФІКЦІЯ?

Здійснено загальнотеоретичний та філософсько-правовий аналіз онтологічного статусу колективних суб'єктів права з погляду спору про універсальї. Окреслено основні варіанти вирішення цього спору. Закцентовано на питанні представництва колективних інтересів.

Наголошено, що певна позиція щодо проблеми універсальї визначає для кожного дослідника (експліцитно чи імпліцитно) відмінні вихідні світоглядно-методологічні настанови, зокрема у сфері правознавства і, власне, теорії й філософії прав людини.

Ключові слова: універсальї, реалізм, номіналізм, концептуалізм, індивідуальні суб'єкти права, колективні суб'єкти права, представництво колективних інтересів.

Постановка проблеми. У загальнотеоретичному правознавстві одне з чільних місць відведено феномену суб'єкта права. Достатньо сказати, що практично жодний навчальний посібник із теорії держави та права не обходиться без відповідного розділу або, принаймні, фрагменту, присвяченого цьому терміно-поняттю, яке вважається «ледве не найвищим юридичним узагальненням» [1, с. 85]. Насамперед беруться до уваги різні аспекти статусу суб'єкта як носія відповідних прав. З огляду на те, що серед найбільш актуальних, як видається, є питання про зміст і правову природу колективних людських прав та їх співвідношення з індивідуальними правами, першим необхідним кроком на шляху його вирішення, на нашу думку, повинно бути дослідження сутності та особливостей носіїв таких прав, якими є індивідуальні та колективні суб'єкти. Водночас найбільш дискусійні моменти пов'язані саме з природою останніх.

Стан дослідження. Питанням правової природи колективних суб'єктів права присвячені праці таких вітчизняних та іноземних дослідників, як М. Алексєєв, Н. Варламова, Р. Вебер (R. Weber), К. Васак (K. Vasak), І. Галіахметов, С. Глушкова, Н. Калера (N. Calera), М. Кривоногова, А. Мельник, А. Осипов, В. Павлов, О. Парашевіна, П. Рабінович, Є. Регеда, Н. Філіппова. Проте, зважаючи на складність і багатоаспектність означених питань, доводиться констатувати загальну потребу у подальших наукових розвідках із цієї проблематики.

Відтак **метою** статті є загальнотеоретична та філософсько-правова характеристика онтологічного статусу колективних суб'єктів права під кутом зору спору про універсалії.

Виклад основних положень. Аби полегшити читачеві сприйняття змісту нашого дослідження, видається необхідним насамперед окреслити сутність спору про універсалії [2], проблема яких постає «своєрідним пунктом зустрічі одвічних проблем філософії з теоретичними й практичними питаннями сучасної юриспруденції» (С. Рабінович). Отже, основні варіанти вирішення вказаного спору є такі.

Реалізм – філософський напрям, що визнає існування реальності, яка є поза свідомістю й тлумачиться або як буття ідеальних об'єктів (Платон, середньовічна схоластика), або ж як об'єкт пізнання, незалежний від суб'єкта, пізнавального процесу і досвіду (філософський реалізм XX ст.). Проблема універсалій сходить до вчення Платона про такі, що організують світ самодостатні сутності – «ідеї», які, знаходячись поза конкретними речами, складають особливий ідеальний світ. У вченні реалізму виділяють два його види: крайній реалізм, який вважає універсалії існуючими незалежно від речей, і поміркований реалізм, представники якого стверджують, що універсалії реальні,

але існують в одиничних речах [3, с. 427]. Отож головною характеристикою реалізму є гіпостазування загальних понять (тобто приписування їм самостійного буття).

Згідно з *номіналізмом* предметний світ поза мисленням і свідомістю – це цілком емпіричний світ. Тому поза чуттєвим досвідом немає жодної об'єктивної реальності. Тільки конкретні речі існують у фізичному значенні цього слова. Що ж до абстрактних об'єктів (універсалій), які в чуттєвому досвіді не дані, то вони «самі по собі» (поза мисленням і мовою) не існують. Своїм дійсним існуванням вони зобов'язані їх матеріальному носію – мові [4, с. 104].

Як «середній» шлях між крайнощами реалізму й номіналізму традиційно розглядається *концептуалізм* – заснований П. Абеляром напрям, у межах якого доводилось, що «загальні поняття (універсалії) реально не існують самі по собі..., але й не є «коливанням повітря», а являють собою особливу форму пізнання дійсності» [5, с. 228]. Такою особливою формою концептуалісти вважали додосвідні загальні поняття – концепти, які розуміються «як умова можливості конструктивної діяльності людського розуму» [6, с. 57].

Гадаємо, що спір про універсалії безпосередньо стосується вирішення проблеми коректного розуміння природи колективних суб'єктів права, а саме: чи існує і як існує такий суб'єкт як колектив (суспільство), чи реальними є лише окремі люди, що його складають?

В інтерпретації П. Сорокіна відповіді на питання про те, що таке соціальна реальність, укладаються в *три такі основні типи соціологічних уявлень*: 1) соціологічний реалізм, у межах якого суспільство інтерпретується як «реальність, існуюча *per se*, як справжня реальність, якісно відмінна від простої суми членів, що її складають», як соціологічна «універсалія», котра має власний модус існування; 2) соціологічний номіналізм, що представляє суспільство як фіктивне поняття, не більш аніж слово, з яким «ніщо не співвідноситься в транссуб'єктивному або суб'єктивному світі свідомості»; 3) соціологічний концептуалізм, який виходить з того, що суспільство не існує як реальність в транссуб'єктивному світі, але існує як реальне поняття у нашій свідомості. Водночас питання про реальність держави та юридичних осіб також передбачають аналогічні типи уявлень [7, с. 372–374].

Одним із найскладніших питань, коли йдеться про колективні права, є проблема розуміння природи (сутності) суб'єкта таких прав і низка пов'язаних із цим моментів: як виникає такий суб'єкт, у який спосіб він існує, як дізнатись його думку тощо. Як образно зауважує іспанський дослідник Н. Калера, колектив «не має ані тіла, ані очей,

ані рота» для вираження своїх інтересів і потреб [8, р. 83]. У зв'язку з зазначеним ми логічно виходимо на проблему представництва колективних інтересів, «рупора» думок і прагнень цього колективу. З огляду на це, не може не турбувати небезпека того, що особа, яка вважається представником певної спільноти, свідомо чи несвідомо спотворить її позицію з того чи іншого питання. Очевидно, що з погляду конституційного права ця можливість слід розглядати в річизі проблематики представницької демократії загалом. Американський публіцист І. Вайт писав: «Демократія – це періодична підозра в тому, що більш як половина людей має рацію більше як наполовину». Хіба можна назвати справедливою чи вдалою систему, яка дозволяє 51% населення вирішувати за 49% від імені більшості? [9]. Сучасні політико-правові реалії в Україні та в багатьох інших, насамперед «транзитивних», державах наочно демонструють, що народні обранці часто-густо не зовсім дбають про інтереси тих, хто їх обрав і кого вони повинні представляти. Можновладці навіть у формально демократичних державах (демократичність як рису держави зазвичай закріплено на конституційному рівні, принаймні у новітніх конституційних актах) схильні забувати, що вони є лише «слугами народу», а не його господарями. Проте нагадаємо, що вже згідно з Декларацією прав людини і громадянина Франції 1789 р., «забезпечення прав людини і громадянина передбачає необхідність застосування публічної сили; тому така сила встановлюється *для блага усіх (l'avantage de tous)*, а не *в приватних інтересах тих, кому вона довірена* (курсив наш – О.П.)» (п. 12)).

Згадаємо крилатий вислів В. Черчілля про те, що «демократія є найгіршою формою правління, за винятком всіх тих інших форм, які були випробувані у той чи інший час» [10]. Такої ж думки дотримується й Б. Таманага, який зазначає: «Демократія – це недолугий і громіздкий механізм, який не дає жодних гарантій створення законів, добрих з моральної точки зору. Крім гарантування політичної свободи громадян (принаймні теоретично), найсильніший і досить важливий аргумент на користь демократії – це те, що вона пов'язана з меншим ризиком порівняно з будь-якою іншою системою, яку ми можемо сьогодні уявити» [11, с. 117].

Як наголошує О. Бориславська, «з усіх відомих людству систем врядування демократія видається найбільш придатною для забезпечення існування ... людиноцентричної суспільної системи, проте не кожна демократія має за мету захист прав людини. Адже демократія за своїм змістом передбачає перевагу *колективного (загальної волі) над індивідуальним (свободою індивіда)* (виділення наше – О.П.). Тому демократія також потребує відповідних обмежень» [12, с. 49]. Ми

ж, загалом визнаючи слушність цього твердження, у виділених словах вбачаємо зайве свідчення потенційного конфлікту ліберальних і комунітаристських засад, для недопущення або принаймні «згладження» якого необхідно вживати відповідних добре продуманих заходів.

Деякі з них пропонуються, наприклад, у Люблянських рекомендаціях з інтеграції різноманітних суспільств: «Належне і демократичне управління обслуговує потреби і інтереси всього населення держави. Поряд з тим, що *демократія має на увазі владу більшості в процесі ухвалення політичних рішень, вона включає гарантії проти зловживання владою з боку більшості* (курсив наш. – О.П.). Це досягається за допомогою забезпечення захисту і участі меншин, а також шляхом сприяння інклюзивним процесам управління, в яких беруть участь всі члени суспільства» [13, с. 10]. Така принципова позиція висловлюється і в рішеннях Європейського суду з прав людини (див., наприклад «Фолгере та інші проти Норвегії» (п. 84).

У процесі аналізу поглядів видатного німецького правознавця Г. Еллінека (1851–1911) Н. Філіппова зазначає: «Публічне представництво – заміщення безлічі (рос. – множества) волі волею єдиного цілого, через що його і можна кваліфікувати як публічне, а не приватне» [14, с. 361]. Ця теза видається доволі категоричною і свідчить про те, що її авторка дотримується позицій реалізму. Принаймні, на наш погляд, говорити про публічне представництво як про «волю єдиного цілого» слід дуже обережно, з великою умовністю, але аж ніяк не буквально.

Водночас вирішення проблем філософського рівня ускладнюється констатованою в юридичних джерелах [15, с. 90; 16, с. 8] відсутністю загальної теорії суб'єкта права. О. Тарасов, проаналізувавши сучасну літературу щодо проблеми суб'єкта права, робить такі невтішні висновки: «по-перше, впадає в око *факт* незадовільного *рівня* (курсив наш – О.П.) юридичних знань про суб'єкт права на противагу знанню про норми права. (...) ...уважається цілком достатнім вивчити правовий статус, а не сам суб'єкт права. (...) По-друге, під персоніфікацією дослідники розуміють лише людиноцентризм, ігноруючи інших суб'єктів права. По-третє, сам суб'єкт права найчастіше розглядається не з юридичних позицій, а з погляду соціології, політології, психології та інших соціогуманітарних дисциплін. Нерідко правове поняття «фізична особа» сприймається буквально як фізична реальність, що можна позначити терміном «фізикалізм» або «натуралізм» у праві. І навпаки, на противагу фізичній особі, яка нібито фізично (мало не біологічно) існує в праві, категорія «юридична особа» оголошується фікцією... (гадаємо, тут можна говорити і про «концептуалізм» або ж навіть про правовий «номіналізм» – О.П.).

По-четверте, в юридичній науці дотепер принципово не вирішеним залишається питання правової форми суб'єкта права. По-п'яте, на проблематику класичного розуміння суб'єкта права накладається неklasичне й посткласичне розуміння правової реальності...» [15, с. 91–97]. Видається можливим погодитися із достатньо жорстким «діагнозом» сучасної пізнавальної ситуації, який встановив С. Архіпов: «Те, що сьогодні прийнято називати загальною теорією суб'єкта права, по суті є запозиченими з цивілістичної доктрини приватнонауковими уявленнями про суб'єкта цивільно-правових відносин» [16, с. 8]. Наочним підтвердженням цієї тези може бути, зокрема, монографія О. Кутафіна, присвячена питанням участі суб'єктів конституційного права саме в цивільних правовідносинах [17].

Погодимось з тим, що у науковій літературі існують *два основні підходи* до розуміння місця колективних суб'єктів у загальній системі суб'єктів права. *Перший підхід* історично пов'язаний з традицією, котра склалася в німецькій юриспруденції початку XIX ст., згідно з якою всі суб'єкти права, що не є природними індивідами, позначаються загальним терміном «юридичні особи», після чого дослідження теми переноситься в межі давньої дискусії про природу та сутність юридичної особи [18, с. 25]. Зокрема, на думку А. Міцкевича, суб'єктами права є особи чи організації, за якими визнано законом особливу юридичну властивість (якість) правосуб'єктності [19, с. 373].

Більш послідовним видається *другий підхід* до розуміння суб'єктів права, який був сформований в радянській науці в 70-х рр. XX ст. В. Бойцов стосовно сфери державного права розкритикував поділ суб'єктів на індивідуальні й колективні (організації), запропонувавши тричленну класифікацію: соціальні індивіди, соціальні утворення (організації) і соціальні спільноти (народ, нації, трудові колективи й територіальні об'єднання людей). Водночас соціальні спільноти, на відміну від соціальних утворень, не мають чітко вираженої організаційної оформленості [20, с. 91]. Схожий підхід використовував В. Сиріх, зауважуючи, що відмінною ознакою організації є наявність статусу юридичної особи в цивільному праві, а «особливість правосуб'єктності соціальних спільнот полягає у тому, що вони не складають організаційно оформленого колективу, а являють собою соціальний суб'єкт як ціле» [21, с. 322–323].

Визнаємо, що хоч цей підхід повніше відображає дійсну систему суб'єктів права, та сама по собі тричленна класифікація не зовсім логічна: адже й організації, й соціальні спільноти є об'єднаннями людей, тобто колективними суб'єктами, і як такі протистоять індивідуальним суб'єктам. Тому, зокрема, М. Матузов вважає, що суб'єкти права поділяються на індивідуальні та колективні. Водночас він наго-

лошує, що «суб'єктами права є лише більш чи менш значні, стійкі постійні утворення, які характеризуються єдністю волі й мети, а також певною внутрішньою організацією. Це не випадкові й не тимчасові сполучення громадян чи якихось структур» [22, с. 519].

Видається, що далеко не з усіма елементами цього визначення можна погодитися, принаймні з позицій конституційного права. Наприклад, ініціативна група виборців, що за колишнім вітчизняним виборчим законодавством могла бути зареєстрована як суб'єкт висунення претендента на кандидата у Президенти України [23], так само як й ініціативна група з проведення всеукраїнського референдуму [24, ст. 634], вочевидь, не були «стійкими постійними утвореннями». У цьому зв'язку слушним є твердження про те, що «ще більш проблематичним є питання про конституційно-правові суб'єкти з числа учасників зборів, мітингів, походів, демонстрацій як *тимчасових спільнот* (курсив наш – О.П.) громадян» [25, с. 9].

Не варто забувати, що конституціоналізм – це явище, «випестуване» у ліберальній колісці. Тому (враховуючи ліберальний постулат щодо пріоритетності індивіда перед колективом) не дивно, що навіть у ґрунтовних працях відомих українських конституціоналістів традиційно значно більша увага приділяється конституційному статусу людини і громадянина, але практично ігноруються проблеми, пов'язані із соціальними спільнотами як суб'єктами конституційного права. Як приклад наведемо достатньо велику за обсягом (560 с.) монографію зnanого вітчизняного дослідника В. Шаповала «Сучасний конституціоналізм», в якій соціальним спільнотам приділено лише кілька сторінок [26, с. 85, с. 127–128]. Прикметно, що навіть про права національних меншин побіжно згадується у межах розділу під назвою «Конституційні статуси людини і громадянина» [26, с. 442–443].

До того ж доволі часто правознавці у своїх публікаціях наводять лише певний перелік суб'єктів конституційно-правових відносин, уникаючи питання відповідної змістовної класифікації. Такий методологічний підхід «не вирішує проблеми правосуб'єктності низки колективних учасників конституційно-правових відносин, статус яких закріплено в чинному конституційному законодавстві: національні меншини, корінні народи, зібрання виборців, зібрання громадян за місцем їх проживання, релігійні громади тощо» [25, с. 3].

Н. Калера слушно акцентує на проблемі виникнення колективного суб'єкта і, відповідно, колективних прав, наголошуючи, що на відміну від фізичної особи як суб'єкта індивідуальних прав, щодо колективних суб'єктів момент появи має не настільки певний характер: «З якого моменту і за якими об'єктивними критеріями можна ствердно відповісти на питання, що цей колектив є носієм колективних

прав? (...) На рівні законодавства ... болюче питання: якої кількості індивідів досить для визнання появи колективу, що є принциповим для визнання в якості національної меншини, наприклад» [9, р. 132] (згадаймо відомий логічний парадокс «Купа», сформульований Евбулідом з Мілету (4 ст. до н.е.): додаючи до зернятка по зернятку, коли ми можемо сказати, що утворилася купа? – *О.П.*).

Водночас очевидно, що без категорії колективного суб'єкта не можна зрозуміти такі фундаментальні категорії, як «народний суверенітет», «національний суверенітет», «загальна воля», «публічний інтерес» тощо [9, р. 4], які, своєю чергою, мають «вихід» на означену проблему універсалій.

Висновки. Те чи інше вирішення проблеми універсалій визнає для правознавця (свідомо чи несвідомо, експліцитно чи імпліцитно) відмінні світоглядно-методологічні перспективи розгляду найважливіших і найпринциповіших питань, зокрема у сфері теорії й філософії прав людини.

Видається, що саме з погляду тисячолітнього спору про універсалії аналіз соціально-правової природи й онтологічного статусу колективних суб'єктів права має великий, досі не розкритий у вітчизняній науковій літературі евристичний потенціал. Це стосується, зокрема, можливостей використання результатів такого аналізу під час дослідження підходів до розуміння таких фундаментальних категорій, як «народний суверенітет», «національний суверенітет», «загальна воля», «публічний інтерес» тощо, використовуваних під час розгляду національними й міжнародними судовими установами конкретних юридичних справ із захисту конституційних прав особи. Це, своєю чергою, передбачає обов'язкове «балансування», «зважування» прав окремої людини, з одного боку, та суспільних інтересів з іншого.

З огляду на особливості соціально-правової природи колективних суб'єктів права, однією з найважливіших є проблема представництва колективних інтересів, онтологічно-правового статусу органу представництва як «рупора» думок і прагнень колективу. Очевидно, що з боку конституційного права цю можливість слід розглядати в річищі (світлі) проблематики представницької демократії загалом.

Відтак гадаємо, що проблематика природи колективних суб'єктів права гостро потребує подальших ґрунтовних розробок, зокрема й крізь призму проблеми універсалій. *Laboremus!*

1. Алексеев Н. Н. Основы философии права. СПб.: Лань, 1999. 256 с.

2. Панкевич О. З. Спів про універсалії як методологічна основа сучасних досліджень про індивідуальні/колективні права (до постановки питання). *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників III Всеукраїнського круглого столу. Львів: БОНА, 2017. С. 161–166.
3. Доброхотов А. Л. Реализм. *Новая философская энциклопедия*: в 4 т. М.: Мысль, 2010. Т. III. 2010. С. 427–428.
4. Новосёлов М. М. Номинализм. *Новая философская энциклопедия*: в 4 т. М.: Мысль, 2010. Т. III. 2010. С. 104–105.
5. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. М.: Наука, 1975. 720 с.
6. Тимошина Е. В. Право как «идея», как «фикция» и как «факт»: о номинализме и реализме в теории права. *Труды ин-та государства и права РАН*. 2013. № 4. С. 48–75.
7. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика; пер. с англ. В. В. Сапова. СПб.: Изд-во Рус. Христиан. гуманитар. ин-та, 2000. 1054 с.
8. Calera N. L. Hay derechos colectivos? Individualidad y socialidad en la teoria de los derechos. Barcelona: Ariel Derecho, 2000. 174 p.
9. Каганець О. Демократія: реальність і міф. URL: <https://www.ar25.org/article/demokratiya-realnis-i-mif.html>
10. 3 промови у Палаті Громад 11.11.1947 р. URL: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1947/nov/11/parliament-bill#column_207.
11. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
12. Бориславська О. Конституційна реформа як шлях формування в Україні конституційної системи обмеженого правління (на основі досвіду європейського конституціоналізму). *Право України*. 2014. № 7. С. 47–54.
13. Люблянские рекомендации по интеграции разнообразных обществ (ноябрь 2012 г.) / Верховный комиссар ОБСЕ по делам национальных меньшинств. URL: <http://www.osce.org/ru/hcnm/111071?download=true>
14. Филиппова Н. А. Публичное представительство: правовая природа, виды и формы. *Научный ежегодник Ин-та философии и права Уральского отделения РАН*. 2010. № 10. С. 357–377.
15. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії: монографія. Х.: Право, 2014. 512 с.
16. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 469 с.
17. Кутафин О. Е. Субъекты конституционного права Российской Федерации как юридические и приравненные к ним лица. М.: Проспект, 2007. 336 с.
18. Самылов И. В. Понятие и система коллективных субъектов права. *Вестник Пермского ун-та. Юридические науки*. 2009. Вып. 4 (6). С. 25–32.
19. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 832 с.
20. Бойцов В. Я. О круге субъектов советского государственного права. *Сб. науч. тр.* Уфа, 1970. Вып. 1. С. 79–93.

21. Сырых В. М. Теория государства и права. М.: Юстицинформ, 2004. 704 с.
22. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Юристъ, 2002. 776 с.
23. Про реєстрацію ініціативної групи виборців як суб'єкта висунення претендента на кандидата у Президенти України: Постанова ЦВК № 94 від 17.06.1999. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0094359-99>
24. Про всеукраїнський референдум: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 44–45. Ст. 634.
25. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види. *Право України*. 2002. № 10. С. 3–9.
26. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. К.: Салком; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

Pankevych O. Z. Collective subjects of law: social reality and / or legal fiction?

The theoretical and philosophical and legal analysis of the ontological status of collective subjects of law from the point of view of the millennial dispute about universals is carried out. The main options for resolving this dispute, such as nominalism, realism and conceptualism, are outlined. It is emphasized that a certain position on the problem of universals determines for each researcher (consciously or unknowingly, explicitly or implicitly) different outgoing ideological and methodological guidelines, in particular in the field of law and, in fact, the theory and philosophy of human rights.

It is noted that it is exactly from the point of view of the dispute about the universals analysis of the socio-legal nature and the ontological status of collective subjects of law that there is a large, hitherto undiscovered in Ukrainian scientific literature, heuristic potential.

This concerns, in particular, the possibility of using the results of such an analysis in the study of approaches to understanding such fundamental categories as «national sovereignty», «general will», «public interest», etc., used in the consideration of national and international judicial bodies of specific legal cases on the protection of constitutional rights of a person. This, in turn, involves mandatory «balancing», «weighing» the rights of an individual, on the one hand, and public interests, on the other hand.

It is indicated that taking into account the peculiarities of the social and legal nature of collective subjects of law one of the most important is the problem of representation of collective interests, ontological and legal status of the representative body as a «speaker» of the thoughts and aspirations of the collective. Obviously, from the point of view of constitutional law, this opportunity should be considered in the light issues of representative democracy in general.

Key words: *universals, realism, nominalism, conceptualism, individual subjects of law, collective subjects of law, representation of collective interests.*

Стаття надійшла 23 квітня 2018 р.